

Лариса Кочубей

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сучасні ІКТ, які використовуються в інформаційному просторі України та суттєвим чином впливають на перебіг останніх політичних подій. Особливу увагу приділено інформаційно-комунікативним технологіям РФ проти України та соціально-консолідаційному потенціалу інформаційно-комунікативних технологій у вітчизняному просторі.

Ключові слова: інформаційно-комунікативна технологія, інтернет-аудиторія, політична система, інформаційна війна, Україна, РФ.

Larysa Kochubei. Features of modern information and communication technologies in Ukraine. The article analyzes the current ICT, which are used in the information space of Ukraine and which have a significant impact on the course of recent political events. Particular attention is paid to information and communication technologies of Russia against Ukraine and social consolidation potential of information and communication technologies in the domestic space.

Keywords: information and communication technology, Internet audience, political system, information war, Ukraine, Russian Federation.

Інформаційні технології дуже швидко перетворилися на життєво важливий стимул розвитку не тільки світової економіки, а й інших сфер людської діяльності. На сьогодні практично неможливо знайти сферу, в якій не використовуються інформаційні технології. Сучасне суспільство просто переповнене потоками інформації, які безсумнівно потребують обробки.

Метою статті є: проаналізувати сучасні ІКТ, їх різновиди, дієвість, переваги, цільову аудиторію в інформаційному просторі України та на прикладі ІКТ РФ проти України визначити засоби протидії та запобігання руйнівним інформаційним впливам у вітчизняному інформаційному просторі. Таким чином, у цій статті здійснено спробу розглянути ІКТ переважно не з точки зору їх створення, а їх використання, як технології проектування та створення інформаційного продукту.

На сьогодні громадська думка формується під впливом мережі Інтернет, а особлива увага приділяється соціальним мережам. Це можна пояснити тим, що у таких мережах є все необхідне, що посилює вплив на свідомість користувача, адже Інтернет – аудіо-візуальний канал комунікації. До того ж, наразі майже кожен серед молодого населення має власні профілі у «Twitter», «Facebook» або «Instagram». Вільний доступ населення до Інтернету, змусив політичний клас зосередити більше уваги на потенціалі нових технологій. Авторитарні режими почали вживати заходів, аби відстежувати та «чистити» інформацію, а також обмежити свободу слова громадян он-лайн. Було виявлено, що найбільш поширеним методом обмеження свободи в Інтернеті були: прийняття відповідних законів, які перешкоджали вільному висловленню думок, несли за собою покарання за поширення або розміщення певного контенту, арешти користувачів тощо. Така практика досить поширена у Китаї, РФ, Північній Кореї [1].

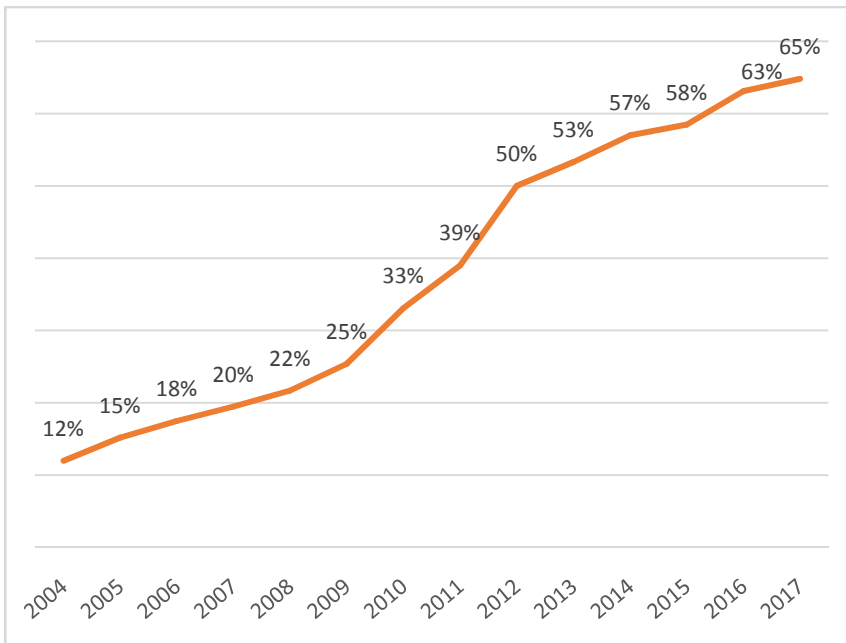
За даними звіту Freedom House Україна ж належить до країн з «вільним» доступом до Інтернету [2].

За офіційними даними, інтернет-аудиторія України наприкінці 2015 р. становила 20,1 млн населення, серед яких 10–12 % повнолітнє населення [3]. Згідно з даними дослідження Інтернет Асоціації України, Інтернетом користуються (станом на квітень 2017 р.) у

нашій державі – 21,6 млн користувачів [4]. Тобто, фактично за півтора року їх кількість зросла на півтора мільйони.

За даними дослідження Інтернет Асоціації України [5] простежується стрімке збільшення кількості регулярних користувачів мережі Інтернет з 2004 по 2017 рік, підійнявшись на 53 %. На це вказує щорічне вимірювання Загальнонаціональне репрезентативне опитування, проведене Factum Group Ukraine на замовлення Інтернет Асоціації України, період проведення: 2.03.– 24.03.2017. Похибка вибірки – не більше 2.2%. Вибірка репрезентативна населенню України віком 15 років і старше, 4-ступенева, N = 2000, з дослідження виключена АР Крим і окупована територія Луганської і Донецьких областей. Дослідження підтвердило, що зараз одним з ключових каналів комунікації є саме Інтернет, який і залишатиметься одним із пріоритетних каналів комунікації в цілому.

Динаміка збільшення Інтернет-користувачів в Україні:

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – це узагальнюючий термін, який включає в себе всі технології для передачі інформації. [6]. Саме поняття ІКТ є досить широким і розуміється науковцями у різних варіаціях. Проте найбільш поширеною сентенцією є, зокрема, те, що комунікативні технології є раціонально організованим комплексом дій в інформаційному просторі з цілеспрямованого виробництва і поширення інформації задля впливу на визначену аудиторію. Комунікативні технології – «запланований вплив на цільові групи» [7].

Таким чином, ІКТ можна визначити як комплекс дій, пов'язаних з обробкою, зберіганням та інтерпретацією інформації, внаслідок якого вона видозмінюється відповідно до потреб конкретного суб'єкта. У такому вигляді дані потрапляють у суспільний інформаційний потік, провокуючи певну (частіше за все передбачену та сплановану) реакцію аудиторії впливу. ІКТ – це сукупність методів, засобів і прийомів, що використовуються для добору, опрацювання, зберігання, поширення інформації в інтересах її користувачів.

Від сучасних ІКТ залежить не тільки технологічний, але й соціальний поступ, здатність розвивати демократичні інститути тощо. ІКТ із технологічного чинника розвитку перетворилися у важливий елемент функціонування сучасного суспільства, і подальше їх впровадження залежить не тільки від НТП, але й від соціально-економічних, політичних і правових умов, в яких вони існують.

Щодо ринку ІКТ в Україні, директор Lviv IT Cluster С. Веселовський прокоментував: «Позитивом у 2016 р. є те, що ІТ-індустрія провела консолідоване дослідження ІТ-ринку – PwC. Це дослідження показує ситуацію з 2011 до 2015 рр. і які прогнози маємо. Це дуже важливо з точки зору планування та комунікації з владою, тому що це вже не є цифри, які ми наводили на наших припущеннях чи очікуваннях. Це дійсно репрезентативний репорт, який показує, що за 2011–2015 рр. ІТ-індустрія зросла удвічі. На сьогодні в українській ІТ-галузі працюють майже 100 тис. Людей, 420 тис. – разом з працівниками суміжних галузей. Загалом одне робоче місце в ІТ створює 3,5 робочих місць у суміжних галузях. Також ми закінчуємо цей рік із показником 2,8 млрд доларів експорту. Це велика цифра, якою можемо пишатися». [8]. Додамо,

що директор Huawei Ukraine Чжоу Хаодзе розповів журналістам «Урядового кур'єру» про переваги українського інформаційно-телекомунікаційного ринку для великих міжнародних корпорацій, таких як Huawei: «Україна з її 45-мільйонним населенням – одна з найбільших країн Європи й СНД. Лише нещодавно ваша держава (останньою в регіоні) впровадила зв'язок 3G, а ринок ІТ в країні один із найрозвиненіших у цьому регіоні. Це свідчить про величезний потенціал ринку ІКТ, що поєднує сектори ІТ і зв'язку. Таке об'єднання проходить у всьому світі. В Україні воно лише починається, проте вже має неабиякі перспективи завдяки високорозвиненому ІТ-сектору. На запитання: яка оцінка інвестиційної привабливості ІКТ-ринку України для іноземних інвесторів сьогодні і через три-п'ять років, Чжоу відповів: «Україна лише починає переходити до ІТ-економіки. Фундамент для цього – створення інфраструктури. Ринок комунікацій також змінюється: мобільні оператори впроваджують 3G-, а фіксовані – FTTH-технології. Усі гравці досить швидко отримують прямі чи непрямі зиски від таких перетворень. Нові сервіси і контент зрушать ринок, як це відбувається в більш розвинених країнах. Невдовзі ІКТ-ринок стане сильним драйвером зростання для української економіки і можливим стане оцінювати майбутнє українських телекомунікацій з великим оптимізмом» [9].

Новітнє інформаційне поле завдяки своїй обширності та глибокому насиченню містить масу різноманітних способів передачі даних та відповідно пост-комунікаційних каналів, за допомогою яких вони поширюються. Українські ІКТ еволюціонують та намагаються відповідати часу, доносячи до максимальної кількості аудиторії те чи інше повідомлення від певного комуніканта. Дослідники відзначають, що введення і використання нових медіатехнологій призводять до появи нової форми політичної комунікації, яка стає більш керованою громадянином. Характеристика сучасного суспільства як «інформаційного суспільства» стала можливою, оскільки і всі соціальні процеси здійснюються шляхом обміну інформацією [10]. Наприклад, виборці повинні бути поінформовані про політичні програми (представлених кандидатів або політичних партій), а з іншого боку, представники влади повинні знати побажання і вимоги своїх громадян.

Вважається, що Інтернету під силу підвищити рівень участі громадян у політичній діяльності, а також установити тотальний контроль держави за своїми громадянами. Такий наявний величезний інформаційний потенціал Інтернету може бути використаний не тільки для налагодження комунікації з громадськістю, а й для пропаганди суспільно небезпечних ідеологічних поглядів. Інтернет, порівняно з друкованими ЗМІ й навіть телебаченням, має у своєму розпорядженні більш широкий інструментальний спектр інформаційної стимуляції свідомості й підсвідомості індивіда.

Ринок ЗМІ змінюється разом із трансформацією політичної та соціальної систем. Так, традиційні медіатехнології мігрують у глобальну мережу Інтернет, а технології друкованих ЗМІ скорочуються.

На сьогодні досить часто наголошується на перемозі негативізму, персоналізації, надмірності в основних меседжах, які просуваються за допомогою комунікаційних технологій, і це можна простежити, використовуючи теорію інформаційної цінності, розроблену Дж. Галтунгом та М. Холм Руджем [11]. Вони встановили, що інформація, яка відповідає принципам негативізму, персоналізації, відносно проста, коротка, нова і викликає значний інтерес аудиторії. Чим вища конкуренція на ринку ЗМІ, тим сильніше розвиваються ці принципи. Проаналізувавши цю тенденцію, очевидно, що ці наслідки є негативними для сфери політичної комунікації. Саме тому, крокуючи в ногу з часом, влада пропонує все більш інтерактивні медіатехнології, які покликані замінити пасивні форми політичних комунікацій, що має сприяти формуванню поінформованого і активного громадянина.

Приклади таких технологій: розробка та впровадження програми «Електронний уряд»; інтерактивні відеоконференції Глави держави (як за участю представників влади, так і з громадянами); пряме спілкування перших осіб держави з громадянами («Телеміст»); створення і ведення блогів в глобальній мережі Інтернет; особисті акаунти в соціальних мережах тощо.

Завдяки ним можна в режимі онлайн не лише відстежувати податкові декларації державних діячів, а й слідкувати за їхніми особистими думками на певні теми (у соц. мережах, блогах), задавати питання під час телемостів, що допомагає сформувати

все більше усвідомленість поточних подій та реакцію на них політичних діячів.

Звідси ми можемо зробити висновок, що комунікаційні технології стають все більш актуальними, переходячи в онлайн-режим, та далі формують думку громадськості, з маніпулятивними технологіями включно.

Сучасні дослідники з комунікації [12] говорять про конвергенцію медіа та мультимедійності – злиття різних медіа на одній платформі, яка об'єднує текст, відео, аудіо та інші види цифрового контенту.

Стрімкий розвиток ІКТ призвів до народження у сучасному суспільстві поняття «революція соціальних медіа», яке включає в себе такі напрями: зростання ролі Інтернет-ресурсів в соціальних комунікаціях; збільшення популярності і авторитетності соціальних мереж; швидке зростання віртуального on-line спілкування.

Глобальне поширення соціальних мереж формує новий тип комунікації – соціально-мережевий. Однак нові ІКТ виробляють нові форми соціального контролю, які дозволяють маніпулювати поведінкою людини.

Суттєву роль у поширенні ІКТ відіграє комерційний чинник, який вимагає прибутковості, що, в свою чергу, призводить до залучення користувачів у процес споживання розважального контенту. У підсумку це знижує загальний культурний рівень населення на глобальному рівні, відволікає від політичних і соціальних проблем.

Однією із першочергових функцій ІКТ є консолідація українського суспільства, що і зумовлює актуальність досліджуваної теми та вивчення механізмів формування громадянської ідентичності й особистісних рис українців, зокрема, й засобами ІКТ. Проте не покращення життя окремої людини, її духовний світ, консолідація громадян на сьогодні є в пріоритеті політичних структур, а маніпулятивні спрямування.

ІКТ – це також сучасні технології, які використовуються для швидкої комунікації і консолідують за допомогою ідей, досвіду, ресурсів. Сучасні ІКТ залучають комплекс ресурсів для здійснення багатоаспектного впливу на свідомість реципієнтів. Трансформація політичної системи суспільства впливає на швидкість змін та

еволюцію суспільства. Все більш впливовими джерелами інформації у політико-комунікативному просторі стають блогери і подкастери (процес створення та поширення аудіо- та відеофайлів (подкастів), що активно використовується для впливу на свідомість та поведінку громадян.

Поряд з демократичністю та плюралізмом ІКТ здатні формувати нові форми соціального примусу та прихованої маніпуляції. Зокрема, пошуковий сервіс Google фіксує кожний запит з кожної IP-адреси та зберігає їх довічно. Відеосервіс Youtube збирає інформацію щодо тематики перегляду відеофайлів користувачем. Skype записує і зберігає всі відеорозмови через Інтернет. Існують також спеціальні програми, які без відома користувача можуть включати відеокамеру та мікрофон на його комп'ютері. Більшість Інтернет-сайтів примушують користувача зареєструватися, тобто залишити про себе певну інформацію, яка накопичується та обробляється.

Сучасні технології більше не розраховані на використання одного потоку інформації, а залучають якомога більше ресурсів для здійснення комплексної обробки свідомості реципієнта.

Додатково також варто відзначити персоналізацію, яка є драйвером у комунікаційних стратегіях, оскільки охопити «всіх» не завжди ефективно і, найчастіше, дорого. За допомогою соціальних мереж, а також розвитку технологій Programmatic в Інтернеті можна точково охопити необхідну цільову аудиторію, а також розбити, за необхідності, її на сегменти для донесення різних повідомлень до адресата – таргетинг.

Сучасний феномен, на який звернули погляди дослідники, є так звані транс-медіа – метод розповіді та подання єдиної історії або досвід її переживання крізь множинні платформи і формати цифрових технологій [13]. До того ж це не просто перекодування того чи іншого тексту чи сюжету, а його розподіл по різних платформах, щоб отримати в результаті мультиплатформну розповідь.

Також у світі і далі набирає поширення аналітика даних, що дозволяє не тільки ефективно реалізувати комунікації, але сприяє удосконаленню послуги [14].

Говорячи про інформаційні інтернет-технології, варто зазначити, що сучасні мережеві ЗМІ у своїй діяльності все частіше

використовують *медіавіруси* – технології поширення інформації, що змінює сприймання людьми локальних і глобальних подій. Завдяки своїм можливостям Інтернет можна вважати однією із найсприятливіших сфер творення та розповсюдження медіавірусів.

Ще однією технологією, що може використовуватись мережевими ЗМІ, є *подкастинг* (англ. Podcasting, від iPod та англ. Broadcasting – повсюдне мовлення) – процес створення та поширення звукових та відеофайлів (подкастів) у стилі радіо- і телепередач в Інтернеті (мовлення в Інтернеті). Як правило, подкасти мають певну тематику, періодичність видання та можуть створюватися як аматорами, так і професіоналами, в тому числі журналістами. Однією з технологій взаємодії з читачами є система коментарів (Disqus Comment, Intense Debate), що надають можливість не лише коментувати, а й підписуватися на нові коментарі та відслідкувати відповіді за допомогою деревоподібної побудови коментарів або email-розсилок [15].

На додаток до блогів і подкастів важливо використовувати інші соціальні ЗМІ, в тому числі: SEO, вебінари, веб-трансляції, RSS-стрічки новин тощо. Підтвердженням таким тенденціям є статистика, опублікована Marketing Media Review. Згідно з нею: підлітки проводять до 9 годин на день на соціальних платформах, а 30% всього проведеного часу в онлайні йде на спілкування в мережах. До того ж 60% проведеного часу в мережах відбувається з мобільних девайсів. Платформи розвивають і оновлюють свої функції і опції, щоб ще більше привернути і утримати аудиторію. У 2017 р. рекламні витрати брендів на мережі повинні досягти \$36 млрд. Щоб дати маркетологам краще уявлення про ландшафт соціальних медіа, Mediakix розрахував час, проведений на найпопулярніших платформах, і порівняв ці цифри з іншими щоденними активностями. Дивно, що середньостатистичний користувач проводить майже дві години (116 хвилин) у мережах щодня – цілих 5 років і 4 місяці за все життя. Крім того, американські користувачі провели більше часу в соціальних програмах, ніж вони дивилися ТБ у 2015 р. Але споживання digital-медіа і далі зростає з небувалою швидкістю, і загальний час, проведений в мережах, перевищує час, відведений на їжу, спілкування і догляд за собою. Платформи також по-різному забирають час у користу-

вачів. На першому місці YouTube – на нього припадає 40 хвилин на день (1 рік і 10 місяців за все життя), за ним слідує Facebook з 35 хвилинами на день, далі Snapchat та Instagram – з 25 і 15 хвилинами, відповідно. І, нарешті, менше всього часу забирає Twitter [16].

Інше дослідження показало, що 85% українських інтернет-користувачів щодня перебуває в режимі онлайн. При цьому серед молодих людей цей відсоток ще вищий – так, серед опитаних у 2016 р. онлайн-користувачів у віці до 25 років щодня користується Інтернетом 98%, у віці 25-34 років – 93%. Цікаво, що серед інтернет-користувачів старше 55 років щодня заходять в Інтернет 72%. Перегляд відео-онлайн є однією з найпопулярніших активностей серед українців: 49% населення дивиться відео онлайн щодня, а 29% – мінімум раз на тиждень. При цьому серед молодого покоління цифри ще вищі: відео онлайн щодня дивиться 71% українських інтернет-користувачів у віці до 35 років, а кількість молодих українців, які дивляться відео в Інтернеті як мінімум раз на тиждень, становить уже 92%. Така статистика є підтвердженням того, що головною особливістю сучасних ІКТ є майже повне переміщення контенту у мережу та поступове витіснення таких ресурсів, як друковані медіа, радіо та ТБ. Така статистика стосується як комерційної, так і політичної сфери [17].

У грудні 2016 р. українські держустанови зазнали безпрецедентної хакерської атаки. Поки політики звинувачують у нападі Росію, експерти вважають основною загрозою низький рівень захисту і некваліфікованість працівників. За шість місяців 2016 р. було зареєстровано 556 злочинів у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Напади сталися не тільки на публічні сайти, на які може зайти будь-хто з бажаючих, але й на закриті бази даних та системи управління структурами. Тобто, протягом грудня 2016 р. були атаковані ключові ресурси країни, що відповідають за фінанси та соцабезпечення, оборону, транспорт, зв'язок та енергетику.

Така вибірковість та інтенсивність атак не випадкові. Україна веде війну з Росією, в тому числі й кібервійну. Росія вже давно використовує хакерів у гібридних війнах. Зокрема, на початку російсько-грузинської війни в 2008 р., кіберзлочинці «поклали» сайти грузинських органів влади. Напад на енергосистему України

в 2014 р. Або, наприклад, добре всім відома історія про злам електронної пошти Демократичної партії США, чи злам ресурсу Всесвітнього антидопінгового комітету.

Основні меседжі, на яких базується агресивна інформаційна політика Росії, включають у себе нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та ухвалювати раціональні рішення; формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України та про те, що хаотичні бойові дії призводять до невиправданих жертв серед сил АТО; поширення поглядів про те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва; нав'язування думки про те, що Україна не зможе прожити зиму без російського газу, та що сторонам необхідно повернутися до перегляду газових контрактів. Росіяни та деяка частина українців віряють в існування «бандерівців», які то пенсіонерку згвалтують, то хлопчика розп'ють.

Цільовою аудиторією цим повідомлень є населення Росії, російськомовна діаспора за кордоном, а також населення України, в тому числі в окупованих районах Донбасу, громадяни західних країн, а також країн Митного союзу, близьких Росії за політичними поглядами. Звідси *резюмуємо*, що сьогодні основну частину інформаційних заходів бере на себе влада та дипломатичний корпус за безумовної підтримки медіа.

Втрата Криму, східних територій, а також лояльності та віри в українську владу, яка існувала після Революції Гідності, є наслідком пропаганди та «зомбування» РФ за допомогою ЗМІ, лідерів думок, соціальних мереж, які просували ідею «Новоросії». За допомогою ІКТ вони створили негативний образ української влади та військовослужбовців, роблячи з них фашистів, які утискають жителів східних областей. Майже вся риторика російських ЗМІ – антиукраїнська. Усі телеканали на російському телебаченні підпорядковуються РФ: відсутність свободи слова, пряма пропаганда, підключення лідерів думок (журналісти, блогери, артисти, політики) – демонстрація антиукраїнської позиції, піднесення верхівки влади, «створення нового вождя нації».

Пропагандист Дугін закликає до екстермінації, до знищення українців, і це показують російські телеканали. Їхня головна теза:

всі пострадянські країни не можуть самостійно вижити без допомоги Російської Федерації. Російська пропаганда – правонаступниця радянської пропаганди. Ця пропаганда вдосконалювалася десятиріччями і сьогодні досягла максимуму. Україна має вжити заходів, щоб протидіяти російській тактиці ведення війни [18].

Для наочності варто виділити декілька основних медіа-технологій, які використовує РФ проти України:

1. Відредаговані відеосюжети за участю української влади, в яких слова вирвано з контексту. Візьмемо за приклад сюжет «Первого канала» від 14 листопада 2014 р., у якому повідомляється, що Президент Петро Порошенко збирається задушити Донбас економічним тиском, а донбаських дітей примусити «сидіти в підвалах». Однак у повній версії відеовиступу Президента України говорилося, що, оскільки Донбас «відрізаний» озброєними бойовиками від України, страждають місцеві жителі, які змушені сидіти без пенсій та у підвалах [19].

2. Телевізійні канали РФ систематично повторюють у своїх ефірах вирази «зверства карателей фашисткой хунты». Наприклад, на каналі ОРТ вийшов сюжет, автор якого повідомляє, що українські бійці отримали наказ вбивати мирне населення, а воюють за обіцянку отримати винагороду – «клаптик землі і двох рабів» [20]. Телеканал РЕН-ТВ масово поширював сфабриковану інформацію про т.зв. нову Хатинь, коли в селищах Саурівка і Степанівка Донецької області бійці української Нацгвардії нібито влаштовували безчинства і вбивали всіх чоловіків, а жінок гвалтували [21].

3. Поширення фейкових фотографій у соціальних мережах. Так, на одній з фотографій, поширюваній в соцмережі «Одно-классники», було зображено собак, які обгризають кістки, схожі на людські. Це подається як «актуальне фото» зі Східної України з текстом: «Собаки доїдають труп українського бійця. ВСУ наплювати на своїх загиблих, а місцеві жителі відмовляються ховати тих, хто прийшов на їх землю поневолювати і вбивати». Однак, як з'ясувалося згодом, «викривальне» фото було скопійоване зі сайту «демотиваторів», де було розміщене ще 13 січня 2011 р. із підписом іспанською мовою «Плакати і демотиватори Гаїті» [22]. Російськими спецслужбами здійснена також спроба дискредитувати мобілізацію українських військовослужбовців

шляхом поширення чуток у соціальних мережах про нібито затримання юнаків як потенційного «гарматного м'яса» на вулицях з метою їх примусового відправлення до зони АТО [23].

4. Російські ЗМІ постійно повідомляли про переваги приєднання до Росії, створення «ЛНР» та «ДНР», та недоліки асоціації з Євросоюзом. В їх ефірах постійно повторювалось про можливість підняття пенсій, стипендій та про «загивання» Заходу і т.д. Однак ніякого підняття пенсій не спостерігалось, а пенсіонери «ЛНР» та «ДНР» отримують пенсії від України.

Ці технології дуже вплинули на думку самих росіян, а також на думку східних українців через специфіку інформаційного середовища на Сході України: російські телеканали були джерелом політичних новин для 78 % жителів Сходу та Півдня України (відповідно до даних соціопитування, проведеного у період 8-18 лютого 2014 р.) [24].

Психологічний тиск – один із важливих методів, яким користується РФ для впливу на психіку людини шляхом залякування, погроз із метою спонукання до певної запланованої моделі поведінки [25]. Одним з найбільш поширених його інструментів та прийомів став так званий «телефонний тероризм», тобто телефонні дзвінки з інформацією про ніби-то замінування місць масового скупчення людей (торговельні центри) або об'єкти інфраструктури (вокзали). В інформаційній агресії проти України були застосовані також методи психотропної дії, а саме – використання забороненої технології 25-го кадру.

Однак згідно з соціологічним опитуванням фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва більшість українців не погоджується йти на компроміс з окупованими територіями Донбасу. Так, 71% респондентів заявив, що вони не готові погодитися на місцеві вибори в ОРДЛО заради миру на Донбасі, лише 10% учасників опитування заявили, що такий компроміс допустимо. Ще 68% учасників опитування вважають, що ні на жодну амністію бойовиків, що воювали проти ВСУ за «ДНР» і «ЛНР», Україні погоджуватися не варто – протилежної думки дотримуються 12%. Крім того, 55% учасників опитування заявили, що Донбасу не можна надавати «особливого статусу», ще 45% не згодні навіть з тим, що Україна повинна прийняти позаблоковий нейтральний статус [26]. Інформаційна компанія, спрямована на

українську аудиторію, вибудовується з урахуванням становища Росії у незаконно анексованому Криму, а також на окупованій території Донбасу. У цих регіонах Росія встановила власні інформаційні регламенти, які передбачають пріоритетність російського інформаційного потоку й інформаційну блокаду українських каналів інформування.

Прикладом подібного впливу може слугувати наступне. Восени 2014 року, коли українська армія відступила від захопленого Луганська, сепаратисти на базі відібранного у «ЛОТа» «Ирты» і «ЛКТ» (місцеві телеканали) обладнання вирішили налагодити власне телемовлення. На частоті каналу «ЛОТ» було розпочато мовлення власного каналу сепаратистів під брендом «Луганськ-24». Окрім новин, які методично розповідають про обстріл з боку «хунти», на каналі транслюються радянські телефільми і мультиплікація (досить ефективно, враховуючи незмінну ностальгію цього регіону за часами СРСР). Рейтинговою програмою також стали засідання «Ради міністрів ЛНР». Раз на тиждень, протягом двох годин, телеглядачі могли бачити «реаліті-шоу», на якому голова «республіки» Плотницький і його «міністри» обговорюють життєві моменти буття, такі як: розподіл 100 кг моркви і двох мішків картоплі між міністерствами, забезпечення простиррадлами дитячого садка, проведення параолімпіади між «ЛНР» і «ДНР» [27]. Таким чином, ефективно використовується технологія «білого шуму», коли низкою неважливих повідомлень намагаються відволікти увагу аудиторії від важливих процесів.

У Перевальську, де немає свого повноцінного телебачення, з квітня 2016 року на базі газети «Народна Трибуна» почали випускати щотижневий блок новин, який транслюється на каналі «Аскэт» (Алчевськ). У півгодинному щотижневому блоці, який веде молода журналістка Марія Михайлова, телеглядачі дізнаються про останні новини району та світу. Безсумнівно, новини подаються однобоко, про реальні проблеми регіону говориться мало. Подібна ситуація спостерігається по всій території області. Крім ряду «республіканських» та місцевих телеканалів, жителі непідконтрольної Луганщини дивляться близько сотні російських каналів, що транслюються кабельними мережами. Дивитися українські канали можуть тільки ті, хто володіє супутниковим

телебаченням, а також ті, хто має можливість дивитися онлайн-мовлення через Інтернет [28].

Однак навіть така жорстка інформаційна блокада поряд із реальними діями не забезпечує Росії належної підтримки населення. Зокрема, на сайті «Патриотические силы Донбасса», який працює на базі домена «ру», представлена така статистика: Центр соціологічного моніторингу «Ініціатива» 14.01 – 15.01.2017 р. провів експрес-опитування мешканців міста Донецька. В анкетуванні взяло участь 1000 респондентів. Опитування охопило всі статево-вікові категорії громадян Донецьку. У дослідженні взяли участь 507 чоловіків і 493 жінки, що становить 50,7% і 49,3%, відповідно. На питання про те, чи довіряєте ви політиці РФ щодо «ДНР», 47,4% відповіли схвально. Це практично збігається з показником попереднього виміру суспільної думки. Разом з тим, негативно оцінили внесок РФ у розвиток ситуації приблизно 41,3%. Рік тому на аналогічне питання негативно відповіли лише 14,3%. Такий приріст недовіри до політики РФ відбувся за рахунок тих, хто рік тому не визначився з відповіддю. Таких у 2016 р. було 37,6%, а в 2017 р. більшість з них вирішили висловитися проти [29].

Цікаво, що навіть на території самої РФ спостерігаються негативні тенденції. За даними Еспресо ТВ довіра росіян до влади у 2015 р. становила 79,8%, а в 2016 р. вона знизилася до 59,4%. Крім того, довіра впала не тільки до федеральної, а й регіональної та місцевої влади.

Найбільшою мірою знизилася довіра до уряду: з 79,8% на початку 2015 року до 59,4% на початку 2016 р. Серйозно впала впевненість громадян у муніципальних (з 64,9% до 46,8%) і регіональних парламентах (з 68% до 51,3%), розділах регіонів (з 72,8% до 58,6%) [30].

Підривають російську славу і постійні «ляпи» від поширювачів пропаганди. Розглянемо декілька прикладів:

«Тіллерсон заговорив про визнання Криму», – так звучав заголовок російського медіа «Газета. Ру». Про визнання півострова російським нинішній держсекретар США Рекс Тіллерсон нібито заявив під час слухань у конгресі, коли затверджувалася його кандидатура.

Виданню вторили РІА «Новости», Lenta.ru, Інтерфакс, ТРК «Звезда», газета Взгляд», LIFE.ru, ТАСС, «Ведомости». Насправді Тіллерсон заявляв, що Росія захопила Крим силою і США ніколи не визнають його анексію, як не визнавали і анексію країн Балтії Радянським Союзом. Російська пропаганда вчепилася в цитату, в якій йдеться про визнання анексії «у разі широкої угоди, яка задовольнить інтереси українського народу» [31].

Ведучий телеканалу «Росія 1» видав невідому дівчину за заступницю міністра внутрішніх справ України Анастасію Дєєву, коментуючи відео з суду під час допиту вигнання-президента Віктора Януковича. Портретна схожість дівчини на екрані і Дєєвої обмежується лише окулярами, що не завадило ведучому висміювати фото заступниці міністра. «Той факт, що Анастасія Дєєва в блузці, вже саємо собі примітний – Інтернет знає заступницю міністра в зовсім іншому образі. Це та сама заступниця міністра Дєєва, якій лише 24 роки», – зазначив ведучий [32].

У розділі «Криза в Україні» російський канал «НТВ» написав матеріал про те, як поляки Львівської області «зажадали економічної автономії для регіону». Те саме написали «Российская газета», «Вести», «Лента.ру» і «Комсомольская правда». Першоджерело – блог lviv.web2ua.com, до якого складно ставитися серйозно. До рядів новоспечених сепаратистів було залучено сенатора польського Сейму від партії «Право і справедливість» Яна Жарина, а також голову об'єднання поляків у Львівській області Сергія Лук'яненка. До речі, самого Яна Жарина навіть не було на події, де за версією російської пропаганди поляки зажадали автономії. Насправді захід було присвячено проблемам українсько-польських прикордонних відносин [33].

Російська пропаганда звинуватила у вбивстві Мотороли (Арсена Павлова) декого Марка Озолінша з Латвії, який працював разом з невідомим напарником. Про це написало ряд видань: «Спутник Латвия», «Известия», ves.lv, newinform.com, телеканал «Звезда», РІА «Новости», Ридус.ру, EurAsia Daily, Russiatoday24. До новини прикріпили декілька фотографій, що належали, як виявилось, Максиму Чапісу з Москви. Хлопець працює в юридичній фірмі і уявлення не має, як міг стати Марком Озоліншом з Латвії [34]. За версією Ren TV від України хотіло

відділитися й Закарпаття, спочатку – тільки економічно. «Надалі не виключений повний вихід зі складу України», – повідомляє підзаголовок. Обласна рада регіону нібито затвердила рішення про самостійну економічну політику і висловила готовність вийти зі складу держави. Але насправді облрада проголосувала за прямі економічні відносини з Баварією, ні про яке відділення не йшлося [35].

Наведена вище статистика та випадки провалів російської пропаганди свідчать про те, що війна, яка наразі ведеться в інформаційному просторі, не є безнадійною для України. Довіра до влади РФ падає як на території самої держави, так і в Україні.

Таким чином, слід визнати, що Україна, її державні органи влади, громадянське суспільство та ЗМІ не були готові до такої масованої військової та інформаційної агресії, де проти України Росія застосовує практично весь арсенал впливу на свідомість людей. І, як результат, українці для пересічного росіянина тепер постають «бандерівцями», «американськими маріонетками», ворожим народом. Відповідно змінилося і ставлення українців до росіян, адже такої масованої інформаційної атаки не було в жодні інші періоди загострення українсько-російських відносин. Проте українське суспільство намагається цьому протистояти та здійснювати контрпропагандистські заходи, запобігаючи негативному впливу інформаційної війни, насамперед на Україну.

Відповідно до «Глобального звіту про розвиток інформаційних технологій-2015» (The Global Information Technology Report), який, починаючи з 2002 року, щорічно видається Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum), Україна посіла 71-шу позицію серед 143 країн світу у рейтингу за рівнем розвитку ІКТ. За основу рейтингової оцінки береться Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index), що визначає рівень розвитку ІКТ у країнах світу. Він складається з чотирьох субіндексів – наявність умов для розвитку ІКТ; готовність; використання та вплив, розподілених за складовими (індикаторами), які характеризують роль уряду, бізнесу і суспільства у формуванні середовища для розвитку ІКТ.

Причиною досить низьких позицій України у світовому рейтингу є, передусім, відставання за складовими, що характеризують політичне і регуляторне середовище – 122-га позиція та

низький рівень використання ІКТ урядом – 124-та позиція. Фактором, що стримує розвиток ІКТ у нашій країні, є прогалини судової системи, про що свідчить 139-та позиція за оцінкою незалежності судів, та 131-ша – за легкістю оскарження дій уряду приватним бізнесом. Крім того, 136-те місце України у світовому рейтингу вказує на відсутність в уряді чіткого плану впровадження використання ІКТ для підвищення рівня конкурентоспроможності країни [36].

Країна займає за даними Всесвітнього економічного форуму Networked Readiness Index у рейтингу розвитку ІКТ за 2016 р. 64-те місце з 139 [37]. Разом з тим, під час аналізу численних агрегатних індексів у вищезазначеному рейтингу розвитку ІКТ у нашій країні простежується чітка їх дивергенція. Так, з одного боку, за низкою таких індексів Україна перебуває майже в лідерах, а з іншого боку, існують деякі показники, за якими наша країна знаходиться в самому кінці того чи іншого агрегатного рейтингу. Такий дисонанс в агрегатних показниках загального індексу розвитку ІКТ передбачає наявність у нашій країні ще неосвоєного соціально-технічного та ресурсного потенціалу, який у перспективі дозволить забезпечити істотне прискорення економічного підйому в Україні.

У законодавстві України також є положення про розвиток інформаційного суспільства в країні та визначаються відповідні кроки, заходи, яких слід вжити задля оптимізації й модернізації, зокрема, сфери державного управління: використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами; захист інформаційних прав громадян, насамперед щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів та мінімізації ризику «інформаційної нерівності»; вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин тощо [38]. Для того, щоб Україна не опинилась на останніх позиціях рейтингів, терміново мають бути створені умови впровадження новітніх ІКТ у сфері діяльності людини, що принесе соціальний та економічний ефект, активізує розвиток ринкових відносин і функціонування державних структур, а також сприятиме позитивним якісним змінам життєвого рівня країни та її громадян.

Формування відповідного інформаційно-комунікативного потенціалу в українському просторі перш за все має відбуватися на законодавчому рівні, для ефективного поширення та застосування цих дій не точково, а охопивши все суспільство. Очевидно, для розбудови власної сильної мережі комунікацій та розвитку ІКТ необхідна законодавча база, яка би чітко регулювала межі інформаційної безпеки країни.

Наразі відсутній план національної стратегії подальшого розвитку інформаційного суспільства в Україні, не подолано цифрову нерівність у доступі громадян нашої країни до електронних комунікацій та інформаційних ресурсів [39], а також повільно зростає рівень комп'ютерної грамотності населення. У цей же час підтримка демократичних процесів в Україні є несистемною, зокрема щодо проведення виборів, голосувань, загальнонаціональних та місцевих референдумів, опитувань та консультацій, здійснення громадського контролю на засадах широкого використання ІКТ та мережі Інтернет. Саме тому поле для спеціалістів ІКТ має насамперед забезпечуватися законодавчою підтримкою, базовими принципами та демократичними діями.

Сфера має отримати, перш за все, державну підтримку у вигляді законів та кращих умов для бізнесу. А, окрім того, суспільна готовність (до таких проєктів, як, наприклад, е-декларування) також має формуватися за допомогою держави, а також і потенціал для технічних можливостей та наукових розробок, які впровадять нову якісну модель ІКТ в життя.

У лютому 2017 р. З. Шкіряк, радник міністра внутрішніх справ України, у соцмережі «Facebook» закликав українців не користуватися російськими соцмережами, що є прямими вливаннями коштів та цінної інформації російським спецслужбам [40].

16 травня 2017 р. Президент України П. Порошенко ввів у дію рішення РНБО про блокування соцмереж «Вконтакте» і «Однокласники» та інших російських ресурсів на території України. Цей указ набирає чинності з дня його опублікування в офіційних виданнях [41].

Сучасне суспільство навряд чи можна уявити без інформаційних технологій, тому Україні необхідно активно створювати альтернативи закордонним інтернет-холдингам та системам. Це дасть

змогу отримати насамперед незалежність від російської пропаганди та подачі новин, додаткові надходження в бюджет, стати привабливою країною для іноземних інвестицій у сферу ІТ, яка зараз є найбільш перспективною.

Сприяти кібернетичній незалежності нашої країни мають не лише професіонали у сфері ІТ технологій, а й громадяни України. Потрібно максимально обмежити користування російськими інтернет-ресурсами, заборонити інформаційні агентства, радіостанції та телеканали, котрі поширюють проросійську пропагандистську інформацію.

Понад двадцять років РФ проводили антиукраїнську інформаційну війну. В основі цієї війни – поширення недостовірної, неповної, упередженої інформації про Україну, маніпулювання суспільною свідомістю як громадян України, так і інших країн, пропаганда війни, національної та релігійної ворожнечі, зміни шляхом насильства конституційного ладу нашої держави.

Грунтовною основою протидії антиукраїнській інформаційній війні має стати єдина комплексна система захисту суспільної моралі, яка сприяла б реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення.

Покращити ситуацію з протидією російському впливу повинна підписана у лютому ц.р. Президентом України «Доктрина інформаційної безпеки України» [42]. Адже в ній нарешті прописані ролі та сфери відповідальності більшості українських державних органів, цивільних та військових. Однак головна проблема інформаційного протиборства – це дотримання балансу між свободою слова та цензурою і численними заборонами. Недостатньо просто зробити обмеження російським інформаційним продуктам (ЗМІ, кінофільмам чи, наприклад, пісням). Такі заходи повинні поєднуватися створенням якісної української альтернативи, щоб користувач міг самостійно, без примусу, обрати для себе національний продукт. А з ним – і змінити свій світогляд на український.

За деякими даними, російським хакерам допомагають кіберзлочинці з України. Не обов'язково це приховані сепаратисти. Необачних хакерів можуть завербувати, так би мовити, «втемну». Тобто, скинути анонімне завдання, захопити контроль над якоюсь

кількістю комп'ютерів та об'єднати їх у віртуальну мережу. Потім злочинці використовують таку мережу для здійснення атак, наприклад, на банки чи поштові сервери, щоб заволодіти особистими даними користувачів. Але може виявитися, що замовлення надійшло від російських спецслужб. І тоді хакер зі звичайного злочинця перетворюється у зрадника Батьківщини.

Російські спецслужби шукають слабкі місця українських систем, вивчають реакцію, варіанти захисту тощо. Атаки на органи влади, фінансові установи, енергетичну систему та засоби зв'язку відбулись одночасно. На відновлення пошкоджених сайтів після атак потрібно від кількох годин до кількох днів. На цей час суспільство та влада стають напівсліпими та напівпаралізованими. У цей самий час починається повномасштабне військове вторгнення.

31.03.2016 ВРУ прийняла Постанову № 1073-VIII про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» (проект від 11.03.2016 № 4198), в якій враховані усі пропозиції АПІТУ до даних рекомендацій, викладені на Парламентських слуханнях [43].

На сучасному етапі переходу світового співтовариства до інформаційного суспільства ступінь розвитку інформаційного простору та інформаційних технологій стає безпосереднім чинником становлення активного та свідомого громадянина, національної конкурентоспроможності.

Одними з основних індикаторів – показників розвитку галузі ІКТ є показники, що характеризують зміни рівнів проникнення фіксованого телефонного зв'язку, рухомого (мобільного) зв'язку, кабельного телебачення, доступу до широкосмугового Інтернету та відсоток населення, що користувалося Інтернетом. Все більше процес взаємодії держави, бізнесу та громадянина відбувається із застосуванням ІКТ, і саме тому від стабільності функціонування та розвитку ІКТ-галузі залежить суспільне порозуміння в країні та створення передумов для сталого зростання економіки [44].

Варто викривати проблеми, які є в Росії: мовні, соціальні, етнічні та економічні негаразди; інформувати громадськість про те, що насправді там відбувається. Також війна повинна вестися і на території супротивника; ухвалення рішень у РФ швидше, ніж

в Україні. Внести корективи в систему ухвалення рішень. Оперативність і терміновість комунікації надважлива, адже важливо, хто реагує першим; важливою є заборона пропагандистських каналів, які поширюють ненависть. Медіа-власників необхідно спонукати до дотримання громадянської позиції; питання іномовлення на російськомовний інформаційний простір. Частково цю функцію здійснюють українські канали. Важливо транслювати загальноукраїнські телеканали на Східну Європу та колишні радянські республіки. Там сприймають і досить пристойно розуміють українську мову.

На міжнародних зустрічах представники колишніх радянських республік часто висловлюють співчуття українцям і кажуть, що вони знають, що у нас відбувається, бо постійно дивляться російське телебачення. Важливо посилювати потужність телеретрансляційних центрів на територіях, що межують із захопленими землями. Збільшувати глибину проникнення сигналу українських радіоканалів на захоплені території. Створювати нові студії донецького, луганського та кримського телебачення, замість тих, які були захоплені терористами. Телеретрансляційні центри та студії на окупованій території, які передають російські пропагандистські канали, потрібно виводити з ладу. Є відмінність українців і росіян у ставленні до інформаційних впливів. Коли українські війська звільнили Слов'янськ, то військові завезли туди спочатку три вантажівки з ковбасою та сосисками. А коли в Криму припинилося постачання електро-енергії, там найперше завезли вантажівки з великими телеекранами, щоб показувати новини та Путіна, щоб гіпноз не припинявся ні на хвилину. Наша альтернатива – це відкритість влади в країні як ефективний чинник протидії корупції та запуск реальних змін. Україна, як і всі, має чимало викликів для розбрату всередині, але міцний зв'язок між суспільством і владою на основі взаємної довіри може бути ефективним засобом протидії таким викликам. Один із напрямів російської пропаганди – відчужити громадян від держави.

Ефективно протидіяти інформаційній війні зможуть підрозділи психологічних операцій. Комунікативна стратегія кожного повинна бути частиною загальної стратегії. Повідомлення, які ми створюємо, треба повторювати багато разів. Різні історії, різні

теми, які мають різні складові, повинні бути підпорядковані одній стратегії [45].

Отже, сьогодні стан розвитку ІКТ в Україні значно випереджає стан розвитку законодавства у цій сфері. Стан розбудови інформаційного суспільства та сфери ІКТ в Україні, порівняно зі світовими тенденціями, є недостатнім і не відповідає стратегічним цілям розвитку України. Законодавство у сфері телекомунікацій не відповідає ані потребам операторів, провайдерів телекомунікацій, ані інтересам споживачів телекомунікаційних послуг. Інформаційне суспільство потребує фільтрації та створення нового якісного контенту, який з'являється у просторі нашого існування. Саме зараз першочерговими завданнями можна виділити створення національних електронних інформаційних ресурсів, а також загальний розвиток інформаційного простору, що вбачається в таких аспектах, як: процеси євроінтеграції на подальший розвиток України; потреба формування і реалізації ефективної державної політики у сфері впровадження інформаційно-комунікативних технологій; сучасні виклики, загрози та потреби суспільства і держави; необхідність розвитку національної інформаційної інфраструктури (а саме – електронного урядування та електронної демократії; впровадження та використання інформаційних технологій, продуктів і послуг). Адже у сучасному світі подолання цифрової нерівності є істотною умовою подолання соціально-економічної нерівності громадян, активізації їх участі в управлінні державою, освіті, працевлаштуванні, охороні здоров'я, культурі, дозвіллі. Це свідчить про рівень розвитку суспільства, а для ефективного зростання як окремого громадянина, так і цілого суспільства такі аспекти є необхідними. На них варто звертати увагу та надавати їм великого значення, адже, еволюціонуючи, ми не можемо стояти осторонь світу, а маємо, навпаки, стати осередком прогресивних технологій не лише в інформативно-комунікативній сфері, а й у багатьох інших.

Отже, ІКТ є одним з найбільш важливих чинників стимулювання економічного зростання та розвитку громадянського суспільства, зайнятості населення, розширення конкуренції і, як наслідок, – сприяння подоланню «цифрового розриву». Однак уже зараз можна констатувати, що саме рівень технологічного розвит-

ку визначає економічний потенціал країни та якість життя її громадян, а також роль і місце цієї країни в глобальному суспільстві, масштаби та перспективи її економічної й політичної інтеграції з усім світом.

1. Електронні джерела політичного впливу: форми маніпулювання свідомістю та засоби їх обмеження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://librar.org.ua/sections/load.php?s=policy&id=113&start=5/>

2. Коломієць В. Ф. Роль Internet-технологій у формуванні свідомості [Електронний ресурс] / В. Ф. Коломієць, А. І. Вишневський // Проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 8. – С. 96–108. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2014_8_9.

3. 20,1 млн українців користуються Інтернетом на стаціонарних та мобільних пристроях [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2015/11/19/20-1-mln-korystuyutsya-internetom-na-statsionarnyh-ta-mobilnyh-prystroyah/>.

4. Дмитренко О. Дослідження Інтернет Асоціації. – 2017. – 13 квітня [Електронний ресурс] / О.Дмитренко. – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/uanet-statistics/>

5. Дані досліджень інтернет-аудиторії України – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoriyi>.

6. C. G. Reddick Handbook of Research on Strategies for Local E-government Adoption and Implementation / C. G. Reddick. – IGI Global, 2009. – 1106 p.

7. Климанська Л.Д. Комунікативні технології моделювання політичного простору в демократичному суспільстві [Електронний ресурс] / Л.Д.Климанська. – Режим доступу: www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005.

8. Украинский IT-рынок: итоги 2016 и перспективы 2017 [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <https://dou.ua/lenta/articles/2016-summary/>

9. Чжоу Хаодзе: «Україна має величезний потенціал зростання ринку інформаційно-комунікаційних технологій» [Електронний ресурс]. – 2016. – 9 вересня. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/chzhou-haoceze-ukrayina-maye-velicheznyi-potencial/>

10. Гусаров В. Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України – 2014 [Електронний ресурс] / В. Гусаров. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/34281>.

11. Johan Galtung Theory and Methods of Social Research [Електронний ресурс] / Galtung Johan // British Journal for the Philosophy of Science – 1969. – Режим доступу: <https://philpa.pers.org/rec/GALTAM-3>.

12. Демченко І. Сучасні інформаційно-комунікативні технології як провідний чинник глобальних світоглядних трансформацій [Електронний ресурс] / Інна Демченко // XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. – 2013. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2098>.

13. Pratten Robert. Getting Started in Transmedia Storytelling: A Practical Guide for Beginners / Robert Pratten. – 2nd. – London; UK: CreateSpace, 2015. – P. 224.

14. Крастиниш П., Руль А. Рынок интернет-рекламы: итоги и перспективы развития. – 2016. – 27 декабря [Электронный ресурс] / П. Крастиниш, А. Руль. – Режим доступа: https://www.business.ua/sunflower/gynok_internet_reklamy_ito-gi_i_perspektivu_razvitiya-359485/

15. Чілачава Т. Р. Сучасні інформаційні технології як чинник оптимізації журналістсько-редакційної діяльності : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Т. Р. Чілачава ; Київ. Нац. ун-т ім. Т.Шевченка. –18 с.

16. Исследование: чем занимаются digital-мамы в сети. – 2017. – 28 Марта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mmr.ua/show/mamy_v_seti#1640419120.1491939597.

17. Google Consumer Barometer 2016: особенности поведения украинского интернет-пользователя. – 2016. – 12 сентября [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://itc.ua/news/google-consumer-barometer-2016-osobennosti-povedeniya-ukrainskogo-internet-polzovatelya/>.

18. Джердж С. Інформаційна війна Росії проти України: асиметрична відповідь // Слово просвіти – 2017. – 14 квітня [Електронний ресурс] / Сергій Джердж. – Режим доступа: <http://slovoprosvity.org/2016/04/14/informacijna-vijnarosi%D1%97-proti-ukra%D1%97ni-asimetrichna-vidpovid/>

19. Ложь: Петр Порошенко пообещал, что дети Донбасса будут сидеть в подвалах. – 2014. – 15 ноября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stopfake.org/lozh-petr-poroshenko-poobeshhal-cto-deti-donbassabudut-sidet-v-podvalah/>.

20. Украинцы воюют, чтобы получить двух рабов из Донбасса и кусок земли – репортаж «Первого канала» России. – 2014. – 3 ноября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/video_news/310035/ukraintsy_vouyut_chtoby_poluchit_dvuh_rabov_iz_donbassa_i_kusok_zemli_reportaj_pervogo_kanala_rossii.

21. Фейк: «Сауровская резня» Нацгвардией [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stopfake.org/fejk-saurovskaya-reznya-natsgvardiej/>.

22. Фотофейк: собаки доедают труп украинского бойца. – 2014. – 6 ноября [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stopfake.org/fotofejk-sobaki-doedayut-trup-ukrainskogo-bojtsa/>.

23. Российские спецслужбы пытаются дискредитировать мобилизацию в Украине – СНБО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/ukraine/rossiyskie-specsluzhby-pytayutsyadiskreditirovat-mobilizaciyu-v-ukraine-snbo-541015.html>.

24. Телебачення як джерело політичних новин – загальнонаціональне опитування. – 2014. – 12 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/telebachennja-jak-dzherelo-politichnihnovin--zagalnonacionalne-opituvannja.htm.

25. Гусаров В. Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України – 2014 [Електронний ресурс] / В. Гусаров. – Режим доступа :<http://osvita.mediasapiens.ua/material/34281>.

26. Украинцы заняли жёсткую позицию относительно «ДНР» и «ЛНР» – опрос [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: <http://old.donbass.ua/news/ukraine/2017/02/27/ukraincy-zanjali-zhjustkuju-poziciju-otnositelno-dnr-i-lnr>.

27. Как правительству «ЛНР» удалось успешно распределить 100 кг морковки и 2 мешка картошки [Електронний ресурс, новини] // YouTube : [відеохостинг]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=0ad1xmSYZ3M>.

28. Реброва Л. «ЛНР-TV»: что показывают голубые экраны «республики»? – 2016. – 17 августа [Електронний ресурс] / Л.Реброва. – Режим доступу: <http://informator.media/archives/171483>.

29. Данные соцопроса как повод задуматься. – 2017. – 21 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://patriot-donetsk.ru/10663-dannye-socoprosa-kak-povod-zadumatsya.html>.

30. Доверие к власти в России значительно снизилось – исследование // 2017. – 29 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.espreso.tv/news/2017/03/29/doverye_k_vlasty_v_rossyyu_znachytelno_snyzilo_s_issledovanye.

31. Братерский А. Тиллерсон заговорил о признании Крыма. – 2017. – 11 января [Електронний ресурс] / А. Братерский. – Режим доступу: https://www.gazeta.ru/politics/2017/01/11_a_10471667.shtml#page1.

32. Конфуз [Електронний ресурс, тв-передача] // YouTube : [відеохостинг]. – Режим доступу : https://www.youtube.com/watch?v=fawo0DF_psE.

33. Поляки Львовской области потребовали экономической автономии для региона. – 2016. – 25 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ntv.ru/novosti/1736396/>.

34. Тарасов А. Моторолу убил латыш Марк Озолиньш. – 2016. – 19 октября [Електронний ресурс] / А. Тарасов. – Режим доступу: <http://vesti.lv/news/motorolu-ubil-latysh-mark-ozolinys>.

35. Закарпатье экономически отделилось от Киева. – 2016. – 19 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ren.tv/novosti/2016-10-19/zakarpate-ekonomicheski-otdelilos-ot-kieva>.

36. Рівень розвитку ІКТ в Україні та світі. 2015. – 21 серпня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/riven-rozvytku-informaciyno-komunikacijnyh-tehnologiy-v-ukrayini-ta-sviti>

37. Networked Readiness Index [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2016/economies/#economy=UKR>.

38. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки // Закон України від 09 січня 2007 р. № 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

39. Постанова Верховної Ради України Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 17. – С.191. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1073-19>.

40. В Україні хочуть заблокувати пошту mail.ru // Експрес. – 2017. – 17 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2017/02/17/228620-ukrayini-hochut-zablokovaty-poshtu-mailru>.

41. Бурхлива реакція соцмереж на заборону Вконтакте: зрада чи перемога? – 2017. – 16 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynpost.com/news/89463-zaborona-vkontakte-i-odnoklasnyky-reakciia-volynian-u-facebook>

42. Доктрину інформаційної безпеки України введено в дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

43. «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58369

44. Асоціація підприємств інформаційних технологій України. – 2016. – 3 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apitu.org.ua/parliament-hearings-recommendations-2016/>

45. Джердж С. Інформаційна війна Росії проти України: асиметрична відповідь // Слово просвіти – 2017. – 14 квітня [Електронний ресурс] / Сергій Джердж. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2016/04/14/informacijna-vijna-rosi%D1%97-proti-ukra%D1%97ni-asimetrichna-vidpovid/>